

ד"ר עלי טל-אור

”בסכות תשבו שבעת ימים” – קבע או ארעי? על מחלוקת ב”ש וב”ה

האם מבנה הסוכה צריך להיות ”קבע” או ”ארעי”? מחלוקת בית שמאי ובית הלל בעניין זה, היא מחלוקת התנאים העיקרית לגבי הכשר סוכה, ואביי מנה שמונה תת-מחלוקות הקשורות בכך¹. רבא, הנוקט כבית הלל, קובע כבר בתחילת מסכת סוכה [ב, ע”א]:
 ”בסכת תשבו שבעת ימים”² - אמרה תורה: כל שבעת הימים, צא מדירת קבע ושב בדירת עראי”. אולם דבריו מחייבים הסבר, כיוון שבית שמאי לומדים מפסוק זה, שיש לשבת דווקא בדירת קבע ולא בדירת ארעי. משמע שהפסוק כשלעצמו אינו המקור להבדלי הפרשנות. מה אייך היסוד להסבר השונה בהגדרת מבנה הסוכה הנדרש, כדירת קבע או כדירת ארעי?
 קודם שנדון בהסבר המחלוקת, נבהיר את המהות הבסיסית של הסוכה ומטרת בנייתה.

הסוכה ושינוי התודעה האמונית

המשנה הראשונה במסכת סוכה, פותחת בפרט המרכזי הנוגע להכשר סוכה: ”סכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה - פסולה. רבי יהודה מכשיר”³. וגם מסכת עירובין פותחת בהלכה דומה לגבי הכשר מבוי: ”מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה - ימעט. רבי יהודה אומר: אינו צריך”⁴. דין זה מוסבר בדיון לגבי שיתופי מבואות ע”י היכר העשוי לחי וקורה, בעירובין ג, ע”א:

1. סוכה ז, ע”ב. ”אמר אביי: רבי ורבי יאשיה ורבי יהודה ורבי שמעון ורבן גמליאל ובית שמאי ורבי אליעזר ואחרים, כולהו סבירא להו - סוכה דירת קבע בעינן”. המחלוקות נוגעות לשטח הסוכה המזערי, לצל הסוכה מחמת הסכך והדפנות, לגובה הסוכה המירבי, מספר הדפנות המזערי, סוכה מתנייעת, סוכה ללא שולחן אכילה בתוכה, סוכה חסרת מבנה בעל דפנות וגג, וסוכה עגולה, עיי”ש.
2. ויקרא כ”ג, מב.
3. סוכה פ”א, מ”א.
4. עירובין פ”א, מ”א.

”...דאמר רבה: כתיב: ”למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי”, עד עשרים אמה אדם יודע שדר בסוכה, למעלה מעשרים אמה אין אדם יודע, משום דלא שלטא ביה עינא.”

צריכא [צריך להשמיענו דין זה גם לגבי מבוי, שגם לגביו - הגובה המירבי המותר להצבת קורה המיועדת להיכר הוא עשרים אמה], דאי אשמעינן [רק ל]גבי סוכה, בהא קאמר ר' יהודה, כיון דלישיבה עבידא - שלטא ביה עינא, אבל מבוי דלהילוך עביד [ובעת הילוך קשה יותר לשים לב לסימני היכר והדעת מוסחת יותר בקלות], אימא מודה להו לרבנן [שיש צורך להגביל את גובה הקורה, כיון שמעבר לגובה עשרים אמה אין היכר]!...”

לגבי סוכה, המצוה היא: ”לישב בסוכה” [כנוסח הברכה]. הישיבה בסוכה, מאפשרת לאדם להתיישב גם בדעתו, להתמקד בסביבתו, להגביר את מודעותו אליה ולשים לב לפרטים, שבעת הליכה ובמעבר ממקום למקום במהירות, אינו מסוגל לשים לבו אליהם. הסוכה היא אפוא ”מרחב ממקד ומכוון תודעה, מחנכת - אמונית”.

סוגיית ”[עירוב] עיר של אוהלים בשבת”

תיאור מחנה ישראל במדבר, מובא בברייתא דמלה”מ בפ”ג:
”כל מחנה ישראל היה י”ב מיל⁵. דגלו של יהודה די מילין, מחנה לוי ומחנה שכינה די מילין, דגלו של אפרים⁶ די מילין. דגלו של ראובן די מילין, מחנה לוי ומחנה שכינה די מילין, דגלו של דן די מילין. נמצאו די וויות של משכן די מחנות שמשמשין לכל הצדדין, שנאמר: ”איש על ידו לדגליהם”.

בירושלמי עירובין פ”ה, ה”א, מובא דיון לגבי תחום ההליכה המותר בשבת, ועירוב תחומין. דיון זה מבוסס על ניתוח המצב שהיה בחניית מחנה ישראל בתקופת המדבר:

”רב אמר: עיר שהיא בנויה אוהלים [=מגורי ארעיל], כל אחד ואחד מודד [אלפיים אמה להילוכו] מאהלו. היו שם שלשה צריפין⁷ [או] שלשה בורגנין⁸ - מודד מן החיצון.

5. ארבעה מילין הם פרסה אחת וי”ב מיל הם שלוש פרסאות.

6. בדפוסים - ראובן ואח”כ אפרים. השווה לילקיש פקודי, תכז.

7. אמנם בעירובין נה, ע”ב ד”ה: ”צריפין”, רשיי מפרש - ”דירה של הוצין וערבה ואינו קבע”, אבל להלן, הקורא יראה ששם הכוונה שונה, וכאן הכוונה דווקא למבני קבע.

8. גם בעירובין כא, ע”א ד”ה: ”אין בורגנין בבבל”, פירשיי: ”סוכות שעושין שומרי העיר ואינו דבר קבוע...”.

התיב [רבי] אסי: והכתיב: "ויד תהיה לך מחוץ למחנה"⁹, [אייכ] היאך היו [בני ישראל במדבר] נפנין לחוץ [בשבת, הרי שכנו באהלים ולא יכלו לצאת יותר מאלפיים אמה מאהליהם, ואייכ לא יכלו לצאת אל מחוץ למחנה]?

רבי חייה בריה דרבי שיבתי [=שבתאי] מקשי: היאך היו יוצאין לבית מדרשו של משה [ללמוד תורה בשבת, הרי הוא היה רחוק כאלפיים אמה מכל קצה דגל וסמוך למשכן]?

- משה עשה להן שלשה צריפין ושלשה בורגנין [- כהסברו של רב לעיל].

אמר רבי יוסה: מכיון שהיו חונין ונוסעין על פי הדיבור, כמי שהוא לעולם [=כקבוע]¹⁰.

אמר רבי יוסי בי רבי בון: מכיון שהבטיחון הקדוש ברוך הוא שהוא מכניסן לארץ, כמי שהיו חונין לשעה [הכוונה היא: כיון שבכל שעה הם עומדים לנסוע לאי"י עפ"י הדיבור, דווקא אין להם קביעות, ולכן צריך היכר קבע ע"י צריפין או בורגנין של קבע]¹¹.

אמר רבי אבין: משה עשה להן שלשה צריפין ושלשה בורגנין [שוב, כנ"ל].

הסוגיה שבירושלמי, מופיעה גם בבבלי עירובין נה, ע"א, אך בסגנון שונה, ולמעשה הפוך:

"אמר רב הונא: יושבי צריפין [=דיורי ארעי]¹² אין מודדין להן אלא מפתח בתיהן.

מתברר חסדא: "ויחננו על הירדן מבית הישמות..."¹³, ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לדידי חזי לי ההוא אתרא והוי תלתא פרסי על

9. דברים כ"ג, יג.

10. הגירסא בדפוס: כמי שהיו חונין לשעה - ולכן היו צריכים את הבורגנין, שהם דיורי קבע, ויש גורסים: כמי שהוא לעולם - עפ"י השוואת דבריו לדבריו במסכת שבת, בראש פרק ט"ו - אלו קשרים, וכן עפ"י השוואה לבבלי, והכוונה שקביעותם נקבעת עפ"י ענני השכינה, וגירסה זו יותר הגיונית, לכן כך נקטתי במאמר עצמו.

11. הגירסה בדפוס: כמי שהוא לעולם עליה - כלומר, ההבטחה להגיע למקום קבוע - לאי"י, נותנת אף לחניות הארעי בדרך, דין של קבע ע"י השכינה, ולא היה צורך בבורגנין, ויש הגורסים: כמי שהיו חונין לשעה, והכוונה שכיוון שבכל שעה הם עומדים לנסוע, אין להם קביעות כלל וצריך קביעות ע"י צריפין או בורגנין של קבע, וגירסה זו יותר הגיונית וכך נקטתי. כנראה שנפל שיבוש-היפוך בדעות האמוראים.

12. קל להבחין שבתלמודה של אי"י, הצריפים - כסוכות, נתפסים לשיטת בית שמאי - כדירות קבע, כאי"י עצמה, ואילו בתלמוד הבבלי הם נתפסים כדירות ארעי, כבבל עצמה. ולעני"ד לא יד המקרה כאן.

13. במדבר ל"ג, מט.

תלתא פרסי [כבתיאור בברייתא דמלה”מ], ותניא: כשהן נפנין, אין נפנין לא לפנייהם ולא לעדיהן אלא לאחריהן [כיון שהענן לא היה נוסע בד”כ לאחור אלא רק לפניים והעם אחריו, וכדי שלא ייפנו במקום שהענן אמור לנסוע מעליו, אי”כ יכלו להיפנות מחוץ למחנה ומוכח שהיה להן עירוב תחומין]:

אמר ליה רבא: דגלי מדבר קאמרת? - כיון דכתיב בהו: ”על פי הי יחנו ועל פי הי יסעו”¹⁴, כמאן דקביע להו דמי.

אמר רב חנינא בר רב כהנא, אמר רב אשי: אם יש שם שלש חצרות של שני בתים - הוקבעו.”

סוכות הקבע הבודדות שמשרע”ה בנה, לא שימשו למגורי אדם אלא כהיכר בלבד, כדירה ”בכוח” לשכינה בתחתונים. כזו צריכה להיות הסוכה לשיטת ב”ש. לשיטת ב”ה, הסוכה היא כסוכות הארעי וכאוהלים וכצריפים, שהיו ”בפועל” במקום החניה הראשון ביציאת מצרים, כיוון שענני הכבוד ”חסכו” את הצורך במבני קבע לעירוב, ולכן היא נבנית - ארעית, כמו מחנות האוהלים והסוכות שבני ישראל בנו במדבר.

מתברר אפוא שזו גם מחלוקת התנאים המפורסמת לגבי זהות החניה הראשונה הנזכרת בפסוק: ”ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף”¹⁵, וכמובא במכילתא¹⁶:

”סכתה - סוכות ממש, דכתיב: ויעקב נסע סכתה”¹⁷, דברי רבי עקיבא¹⁸.

וחכמים אומרים: אין סוכות אלא מקום, שנאמר: ”ויסעו מסכת ויחנו באתם”, מה איתם - מקום, אף סוכות - מקום.

רבי אליעזר אומר: אין סוכות אלא ענני כבוד, שנאמר: ”וברא הי על מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה”¹⁹.

אין לי אלא לשעבר, לעתיד לבא מנין²⁰? - תלמוד לומר: ”וסוכה תהיה

14. במדבר ט', יח.

15. שמות י”ב, לו.

16. מכילתא בא, מסכת דפסחא, פרשה יד, ובמכילתא בשלח, מסכתא ד”ויהי”, פתיחתא, בהשמטת שיטת רבי אליעזר, ושיטת חכמים בלי איזכור שזו דעת חכמים אלא בסתם כ”יתנא קמא”.

17. בראשית ל”ג, יז.

18. במקור: ר’ אליעזר, וכן להלן: ר’ עקיבא, וכאן תיקנתי עפ”י נוסח הבבלי סוכה יא, ועיין במהר”ץ חיות שם.

19. ישעיה ד’, ה, קצרתי וחברתי את שני חלקי הפסוק המובאים במקור.

20. וכידוע, לעת”ל ינהגו כב”ש...

לצל יומם מחורב"21, ואומר: "ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם"22.

חכמים ורבי עקיבא סוברים כב"ה, ואילו רבי אליעזר [הגדול] - כב"ש. בעת יציאת מצרים, עדיין לא ניתנה לבני ישראל מצוות השבת ועדיין מחנה ישראל לא היה מסודר כמו לאחר הקמת המשכן, אולם בהגיע השבת, ענני הכבוד חנו במקום אליו הגיעו באותה שעה, שהרי לגבי השכינה, השבת היתה קיימת כבר מלאחר "ששת ימי בראשית", והם שקבעו את מיקום התניה. על פי המעשה בחניה הראשונה, גם בחניות הבאות, ולאחר שניתנה מצוות השבת, המשך משרע"ה לנהוג בכל ארבעים שנות המדבר.

בדרך אגב למדנו על הקשר בין סוכות ושבת, ועל האחדות והמעורבות הנדרשת מכל אדם ישראל, בין אם בפעולות גשמיות פשוטות הנעשות מחוץ למחנה, ובין אם כדי ללכת לשמוע דברי תורה ממשרע"ה במרכז המחנה, שהיא פעולה רוחנית וחינוכית.

מחלוקת התנאים היא איך מחלוקת רעיונית חינוכית:

לשיטת בית שמאי, העיקר במצות סוכה, הוא העמדה במרכז תודעת האדם את מציאות הקב"ה²³ - כגורם ה"קבע" ומקיים העולם, היוצר את אחדות מחנה ישראל - ע"י בניית סוכת קבע, שאינה מיועדת לשיבת האדם עצמו אלא כביכול כ"דירת היכר לשכינה בתחתונים" [שהאדם רק נכנס לתוכה, סביב וסמוך למקום השכינה כאורח. זה יסוד האירוח לאבות האושפיזין בסוכות, שהוא גם "ידיעה לדורות"].

לשיטת בית הלל, העיקר במצות סוכה, הוא ביטול תחושת המרכזיות והקביעות המוטעית של האדם לגבי מקומו הוא בעולם^{24, 25}, ולכן בפועל

21. ישעיה ד', ו.

22. ישעיה ל"ה, י.

23. עיין ומצא כך גם בתענית לא, ע"א בסיום המסכת, על הקב"ה במרכז המחול שיעשה לצדיקים לעת"ל.

24. במאמרי: "מקומו של האדם: שיטת ר' יוחנן בשתי סוגיות חשבוניות - אמוניות", שמעתין 152, התשס"ג, הרחבתי את הדיון בסוגיית "סוכה העשויה ככבשן עגול", בה יש דיון חשבוני ארוך לגבי שטח סוכה עגולה לשיטת ב"ש. מסקנת הדיון שם היא, שהסוכה לשיטתם, צריכה להיות מוקפת ב-24 אנשים היושבים סביבה, כך שבמרכז נשאר שטח ריק של ארבע אמות על ארבע אמות.

שטח זה נשאר ריק [בחישוב], כיון שהוא משמש כהיכר למקום הקבע של השכינה, ממש כמו סוכות הבורגנין שמשרע"ה עשה לעירוב מחנה ישראל במדבר. אמנם "מקומו של האדם", היינו מקום ישיבת יושבי הסוכה העגולה, אינו נכלל ב"שטח הסוכה" של ארבע אמות על ארבע אמות, אולם הוא צמוד אליו, ואעפ"י ש"מקום גברי לא קחשיב", היינו שהאדם ומקומו כשלעצמו אינו נחשב, הרי שבהיותו סמוך למקום השכינה ויושב בצילה, ישיבה זו היא הנותנת לו קיום וקבע.

25. מחלוקת ב"ש ובי"ה, אינן נוגעות רק לעניין ה"בכוח" לעומת ה"בפועל" - כידוע [עיין:

לשיטת בית הלל [שהיא להלכה], הסוכה היא מבנה **ארעי**, אך דווקא בשל תחושת התבטלות היחיד [כלפי ה' וגם לגבי כלל ישראל], מחוזקת תחושת אחדות העם ונצחיותו, **הנקבעת עפ"י ה'.**
ידיעות אלו הן כידוע המטרה של הישיבה בסוכה.

”המועדים בהלכה” לרשיי זיין זייל, בפרק על מחלוקת ב"ש ובי"ה. מקורן במחלוקת נוספת, של ”סור מרעי” ו”יעשה טוב”, כפי שהלל הזקן לימד את הגוי שבקש להתגייר כשהוא עומד על רגל אחת:”מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך” - בבחינת ”סור מרעי” תחילה, כי הגוי רצה להתחיל במינימום ההכרחי, שהיא המקבילה של הרגל השניה ”ואהבת לרעך כמוך” שהיא ה”יעשה טוב”, בעוד שמאי הזקן דחפו באמת הבניין, להוציאו משיווי משקלו ולהעמידו על שתי הרגלים יחד, לרמוז לו שלא נכון להתחיל בלסור מרע או בלעשות טוב [רגל אחת של קיום האדם] לבד, אלא יש לעמוד גם על ”הרגל השניה” בו זמנית.

האדם הוא ”עולם קטן”, החי ב”עלמא דשקרא” [ולשקר אין רגליים, אלא רק רגל אחת כמו שהגוי רצה, אך הלל סבר שאפילו כך אפשר לסלק את השקר, כי אמנם לבד, אדם אינו יכול לעמוד על רגל אחת, אבל יחד עם חבירו העוזרו בשמירת תורה ומצוות, יכולים לעמוד אפילו כך], ולכן, האדם - רע כשהוא לעצמו ולכן ”לא טוב היות האדם לבדו”, ויש לסלקו ממקומו המרכזי בעיניו ולחברו לכלל ישראל, ואל הקב"ה שהוא ”טוב”, ועיי"כ להמשיך שפע ממנו יתברך, וזה ה”יעשה טוב”. כך סוכות ארעי הן בבחינת סור מרע תחילה, כשהאדם יוצא מדירת קבע שלו ונכנס לדירת הארעי, ומסיר מתודעתו את תחושת קביעותו בעולמו ומתחבר אל הכלל בקיום תו"מ, הוא ממילא נעשה מודע יותר למי שבצילו הוא קיים - הקב"ה.

ב"ש אינם מסתפקים בכך. דרישתם היא לעשות היכר מעשי, ”דירת קבע בתחתונים” לשכינה. האדם יהיה מודע לכך שאין לו קביעות מעצם היציאה מביתו לדירה שאינה שלו. אמנם בתקופת המדבר, כשהיה גילוי שכינה במחנה ישראל בפועל, היכר זה היה ברור, אולם משנכנסו לארץ וכבר לא היה גילוי שכינה בכל מקום כמקודם אלא רק ”בכח” תודעת האדם, לדעת ב"ה יש לנהוג לפי מה שבפועל ישפיע ישירות, והוא תחושת הארעיות המביאה להתבטלות ולחיבור אל כלל ישראל ולקב"ה.